

مقدمه

قرآن یگانه پیام آسمانی است که اصالت خود را در گذشت تاریخ نگاه داشته و راه دراز تاریخ را به سلامت و شایستگی پیموده و از گزند هر گونه آفات و دستبرد زمان در امان مانده است: «إِنَّا نَحْنُ نُزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»^۱.

این پیام به گونه‌ای پراکنده و در مناسبت‌های گوناگون بر پیغمبر اسلام (ص) فرود آمده است و پیامبر (ص) آن را بر کاتبان وحی بازخوانده و آنان این پیام آسمانی را نوشته‌اند. سپس آن نوشته‌ها - که بند بند و آیه آیه بوده - گرد هم آمده و با دستور پیامبر (ص) هر چند آیه، یک سوره را تشکیل داده است. مجموعه سوره‌ها - که ۱۱۴ سوره است - نام «مُصْحَف»^۲ به خود گرفته است.

این پیام چگونه فرود آمد و کجا و کی انجام گرفت و به دستور چه کسی گرد آمد، در یک دوره بوده یا در دورانهای مختلف، چه مقدار از آن در دوران حیات پیغمبر اسلام (ص) انجام گرفته و چه مقدار پس از آن، و به دست چه کسانی انجام گرفته است، همچنین دورانهای گوناگونی که در این مسیر گذرانده تا امروز بدین سان به دست ما رسیده است، شرح تمامی این حوادث و پیشامدها تاریخچه این کتاب آسمانی را تشکیل می‌دهد که در کتاب حاضر به آن می‌پردازیم.

دانستن تاریخچه این پیام از آن جهت اهمیت دارد که پایه‌گذار امتی بزرگ بوده است، امتی از ملیتهای گوناگون که هر یک دارای تاریخ و فرهنگی خاص بوده‌اند، ولی در اطراف این پیام آسمانی گرد هم آمدند و امتی واحد گشتند و در محدوده قلمرو اسلام زندگی نوینی را آغاز کردند.

۱. حجر، ۹.

۲. اوراقی که گرد هم آیند و یک مجموعه را تشکیل دهند.

پیامی این چنین، در خور اهمیت است که تاریخچه آن بر همگان آشکار گردد و روشن شود که چگونه راه خود را در طول تاریخ به سلامت پیموده است و مانند دیگر پیامهای آسمانی دستخوش تغییر، تبدیل و تحریف نشده است.

قرآن اساسنامه اسلام و پایه گذار ملیت اصیل اسلامی است. این اساسنامه باید شناخته شود، تاریخ آن روشن گردد و تحولات آن به دقت مورد شناسایی قرار گیرد.

در زمینه «شناخت قرآن»^۱ در قرون اولیه اسلامی کتابهای سودمندی نوشته شده است. این کتابها بیشتر به وصف مصاحف اولیه پرداخته و ویژگیهای آنها را بازگو کرده‌اند و لذا نام «المصاحف» را به خود گرفته و با این نام معروف شده‌اند. برخی از این کتابها عبارت‌اند از:

اختلاف مصاحف الشام و الحجاز و العراق نوشته عبدالله بن عامر، قاری معروف شام و یکی از قراء سبعة (متوفای ۱۱۸ هـ).

اختلاف مصاحف اهل المدينة و اهل الكوفة و اهل البصرة نوشته علی بن حمزه کسائی، قاری معروف کوفه و یکی از قراء سبعة (متوفای ۱۸۹ هـ).

اختلاف اهل الكوفة و البصرة و الشام نوشته یحیی بن زیاد معروف به فرآء بغدادی (متوفای ۲۰۷ هـ).

اختلاف المصاحف نوشته خلف بن هشام، راوی حمزه و قاری بغداد و یکی از قراء عشره (متوفای ۲۲۹ هـ).

اختلاف المصاحف و جامع القراءات نوشته مدائنی (متوفای ۲۳۱ هـ).

اختلاف المصاحف نوشته ابوحاتم (متوفای ۲۴۸ هـ).

المصاحف نوشته عبدالله بن ابی داود سجستانی (متوفای ۳۱۶ هـ).

المصاحف نوشته ابن الانباری (متوفای ۳۲۷ هـ).

المصاحف نوشته ابن اشته اصفهانی (متوفای ۳۶۰ هـ).

غریب المصاحف نوشته وراق.

از این کتابها، آنچه اکنون در دست است کتاب *المصاحف* ابن ابی داود است که در

۱. باید توجه داشت که اصطلاح «تاریخ قرآن» از اصطلاحات نوپیدا است که در صد ساله اخیر رواج یافته است. در نوشته‌های پیشین این اصطلاح با عنوان «شناخت قرآن» مطرح بوده است.

سیستان به سال ۲۳۰ هـ. متولد شده و در نیشابور پرورش یافته است. در جوانی به خراسان، اصفهان، فارس، بصره، بغداد، کوفه، مدینه، مکه، دمشق، مصر، الجزیره و دیگر بلاد اسلامی سفر کرده و کسب علم نموده است. کتاب او اکنون نمونه‌ای است از کتابهای فراوانی که درباره تاریخ قرآن نگاشته شده است. این کتاب مدت‌ها در دسترس نبود تا آنکه دکتر آرتور جفری شرق‌شناس و اسلام‌شناس آن را به دست آورد و منتشر کرد و در دسترس همگان قرار داد. این کتاب بهترین و قدیم‌ترین کتاب در این زمینه به‌شمار می‌رود.

در عصر اخیر کتابهایی در این زمینه فراهم شده است که متقن‌ترین و گویاترین آنها کتاب *تاریخ القرآن* نوشته محقق بزرگ ابو عبدالله زنجانی است که عضو مجمع علمی عربی در دمشق و از بزرگان علما و فقها و ادبای نجف اشرف بوده است. این کتاب اخیراً در ایران ترجمه شده و در دسترس عموم طالبان قرار گرفته است و نیز کتاب *لمحات من تاریخ القرآن* نوشته استاد عالی قدر سید محمدعلی اشيقر از دانشمندان بنام کربلا در عصر اخیر و کتاب *تاریخ قرآن* استاد دکتر محمود رامیار و کتاب *بحوث فی تاریخ القرآن و علومه* نوشته استاد سید ابوالفضل میرمحمدی و کتاب *تاریخ قرآن* استاد دکتر سید محمدباقر حجتی. این کتابها از آثار برجسته عصر اخیر به‌شمار می‌روند.

آثار دیگری در این زمینه به وسیله دانشمندان شیعه و سنی معاصر نگاشته شده است که نشان‌دهنده اهتمام مسلمانان به این کتاب آسمانی است، از جمله: *تاریخ القرآن و التفسیر* اثر دکتر عبدالله محمود شحاته، نویسنده مصری؛ *تاریخ القرآن و غرائب رسمه* از نویسنده مصری محمد طاهر؛ *تاریخ القرآن* نوشته دکتر عبدالصبور شاهین؛ *تاریخ القرآن* اثر ابراهیم ایاری، نویسنده *الموسوعة القرآنیة*؛ *تاریخ القرآن و المصاحف* نوشته موسی جارالله روستوفدونی؛ *من قضایا القرآن، نظمه، جمعه و ترتیبه* از مفسر مصری عبدالکریم خطیب؛ *تاریخ و علوم قرآن* نوشته علی حجتی کرمانی؛ *تاریخ جمع قرآن کریم* اثر محمدرضا جلالی نائینی.^۱

همچنین در این زمینه دو کتاب ذیل از اینجانب قابل استفاده است: نخست کتاب

۱. البته در زمینه تاریخ قرآن، مستشرقان کتابهای فراوانی نگاشته‌اند که برخی از آنها نیز به فارسی ترجمه شده است، مثلاً *تاریخ قرآن* بلاشر که آقای محمود رامیار آن را با عنوان *در آستانه قرآن* منتشر کرده است.

التمهید که در پی سی سال تحقیق پیرامون مسائل قرآنی گرد آمده و بیشتر هدف این بوده است که جایگاه آرای دانشمندان امامیه درباره قرآن روشن شود. این کتاب در هفت مجلد تدوین شده است و آنچه از مسائل قرآنی مورد بحث بوده، در آن مطرح گردیده است؛ از جمله تاریخ قرآن که به تفصیل از آن سخن گفته شده است. این کتاب به فارسی نیز ترجمه شده است. و دیگری کتاب التفسیر و المفسرون در دو مجلد که شرح مراحل تفسیری است از عهد رسالت و سپس عهد صحابه و تابعین و نقش اهل بیت در تفسیر قرآن، و از عهد تدوین تفسیر به تفصیل در آن سخن رفته است. در این کتاب از تاریخ تفسیر و شناخت کتب تفسیر و شرح حال مفسرین نیز سخن به میان آمده است. این کتاب اکنون در دست ترجمه است.

ویژگی کتاب حاضر در آن است که راه اقتباس را کنار گذاشته و راه تحقیق را پیش گرفته است. سعی بر آن بوده که تمامی مباحث آن از پژوهشی نوین با استناد بر شواهد و منابع اصیل تاریخی برخوردار باشد. این کتاب مشتمل بر شش فصل است و مسائل ضروری در شناخت قرآن در آنها مطرح شده است:

در فصل اول از موضوعات مقدماتی، مانند وحی، شناخت وحی و امکان وحی بحث می‌شود. همچنین در این فصل دلایلی که در امتناع وحی اقامه شده است نقد و بررسی می‌شود، به ویژه وحی رسالی که ارتباط مستقیم میان خالق و برگزیده خلق است، چگونه انسانی این شایستگی را پیدا می‌کند تا طرف پیام مستقیم حق تعالی قرار گیرد و اینکه آیا ممکن است به این پیام، در حال ارتباط یا پس از آن دستبرد زده شود؟ ضمناً در این فصل از تاریخ آغاز وحی عموماً و وحی قرآنی خصوصاً و چگونگی نزول وحی بر پیامبر اسلام و بازگو کردن آن برای کاتبان وحی و چگونگی ضبط و ثبت آن و نیز شیوه کتابت در آن عهد سخن خواهیم گفت.

در فصل دوم از آغاز نزول قرآن و سه سال تأخیر پس از آغاز نزول وحی رسالت، مدت نزول قرآن و نزول دفعی و تدریجی آن و آرای بزرگان در زمینه نزول دفعی قرآن گفتگو خواهد شد. از اولین تا آخرین آیه و سوره، ترتیب نزول سوره‌ها، مکی و مدنی، معیار تشخیص سوره‌های مکی از مدنی و اینکه آیا استثنایی در آیات سور وجود دارد و از فواید شناخت سوره‌های مکی از مدنی، سخن می‌رود. همچنین از اسباب نزول و فرق میان

سبب نزول و شأن نزول، از تنزیل و تأویل و راه شناخت اسباب نزول گفتگو می‌شود. اسامی و نامهای قرآن، مفهوم سوره و آیه، نام سوره‌ها و اینکه اسامی سوره‌ها توقیفی است یا برحسب اتفاق بوده و نیز اعراب نام سوره‌ها و عدد آیات و سور از مباحث دیگر مطرح شده در این فصل است.

در فصل سوم از نظم و تألیف قرآن، نظم آیه‌ها در هر سوره و توقیفی بودن نظم آیات سخن گفته می‌شود. ضمناً از مصحفهای صحابه ذکری به میان می‌آید تا دوران توحید مصاحف در زمان خلافت عثمان که نوشته‌ها از نو جمع‌آوری و قرآن در یک نسخه کامل تهیه گردید و به نام «ام» مادر مصاحف یا «امام» پیشوای مصحفها، شناخته شد. در این فصل از ویژگیهای مصحفهای عثمانی، از رسم‌الخط مصحف، سرمنشأ خط عربی، اختلافی که میان مصحفها وجود داشت و نیز از دوران تکاملی رسم‌الخط قرآن تا دوران چاپ قرآن بحث می‌شود.

در فصل چهارم از قاریان قرآن و قرائت هفتگانه سخن می‌رود. عوامل اختلاف در قرائت، راه تشخیص قرائت صحیح و اینکه قرائت عاصم به روایت حفص برگزیده قرائتهاست و مطابق با قرائت جمهور مسلمین از صدر اسلام تا کنون، در تمام ادوار تاریخ قرائت بوده است و این همان قرائتی است که دارای سند صحیح است و از امام امیرالمؤمنین علی (ع) روایت شده است، از مباحث دیگر مطرح شده در این فصل است.

در فصل پنجم مسئله تحریف مطرح می‌شود و اینکه تمام علما و دانشمندان و محققین جهان اسلام، متفق‌القول‌اند که هرگز قرآن دستخوش تغییر و تبدیل نگشته است، نه چیزی از آن کاسته و نه بر آن افزوده شده است.

در فصل ششم درباره ترجمه قرآن سخن گفته‌ایم که شامل اسلوب ترجمه، فتوای فقها و دانشمندان شیعه و سنی، سابقه ترجمه در اسلام و نمونه‌هایی از ترجمه‌های قرآن است.

اینها مسائلی است که در این نوشتار به بررسی آنها پرداخته‌ایم و سعی بر آن بوده است که مطالب با کمال امانت و با اتکا بر دلایل تاریخی قابل اعتماد، آن‌گونه که بوده، عرضه شود و از هرگونه جانب‌گیری اجتناب شود، تا بدین وسیله خدمتی شایسته به جهان علم و دانش تقدیم شود و در درگاه حضرت احدیت مقبول افتد.

ضمناً سپاس خود را از دست‌اندرکاران تحقیق و نشر و چاپ این نوشته دریغ نمی‌دارم که شایسته آن هستند. همچنین از فاضل محترم جناب آقای سید محمدعلی ایازی که زحمت بررسی و بازبینی آن را برعهده گرفتند و انصافاً به گونه‌ای شایسته این کار پرزحمت را به انجام رساندند. از درگاه خداوندی خواستاریم تا بر توفیقات همگان بیفزاید، شکرالله مساعیهم الجمیلة و جزاهم‌الله عن‌العلم و اهلہ خیر جزاء. ان‌شاءالله رب‌العالمین.

محمدهادی معرفت